

Petr Chelčický: O trojím lidu řeč

Pavel Šmerk
3880@mail.muni.cz

Dobový kontext

Po celý středověk se v církvi a později římské církvi čas od času objevovaly reformní snahy kritizující mravní úpadek zejména v kněžstvu a mnišských řádech, kdy vzorem a ideálem byl často život prvotních křesťanů. Některá z takových hnutí, jako například clunyjské či později následovníci sv. Františka z Assisi, byla církví akceptována a zůstala její součástí, jiná se z jejího rámce buď sama vydělila herezí jako kataři, případně se jako valdenští po násilném vyloučení a represích k bludnému učení alespoň částečně přichýlila. Žádná z těchto snah ale neměla na církve, a tedy celou společnost s církví neoddelitelně provázanou trvalý opravný vliv, naopak bylo zřejmé, že úpadek se stále prohlubuje.

První a na relativně dlouhou dobu poslední zemí, kde toto volání po nápravě dorostlo rozměru celonárodního hnutí, které dokonce na několik desetiletí převzalo moc (a umožnilo tak rozvoj debaty o žádoucím uspořádání církve a společnosti v měřítku jinde nevídaném), bylo souhrou vnitřních i vnějších okolností české království.

Nespokojenost s nemravným chováním kléru, kupčením s církevními úřady, vysokými církevními poplatky atp. tehdy vzrůstala po celé Evropě. Morová rána roku 1380 následující nedlouho po papežském schizmatu byla nezřídka chápána jako Boží trest a u mnohých posílila touhu po životě podle víry. Snahy o návrat zesvětštělé církve ke kořenům a starosti o spásu duší spíše než o hmotné majetky nicméně na Západě dopadly jako již mnohokrát.

V Čechách ale byla krize hlubší, protože mor usmrtil až 15 % obyvatelstva, takže ubytovaných a zchudlá nižší šlechta musela začít hledat i jiné zdroje příjmů. Slabý panovník nedokázal zabránit nárůstu anarchie: na jedné straně organizovanému zločinu lapkovských tlup, na druhé straně tendenci šlechty brát v obraně právo do vlastních rukou. Království tak získalo pověst krajiny, kam

je nebezpečné (obchodně) cestovat, což ještě dále prohlubovalo ekonomický propad země, jehož důsledky naopak posilovaly kladnou odezvu na volání reformních kazatelů po změnách v církvi i v celé křesťanské společnosti. Dalším katalyzujícím prvkem bylo umocnění schizmatu volbou třetího papeže, což podporovalo eschatologickou interpretaci krize, kdy Antikrist byl ztotožňován s papežem či papežstvím a stupňující se nepravost v církvi byla dokladem jeho činnosti a blížícího se konce věků.

Literární kontext

Změny ve společnosti se pochopitelně odrážely i v literatuře, která se od světských záležitostí odklonila téměř výhradně k duchovní problematice. Takový posun byl logický: probíhal zápas o pravdy víry, a tedy vlastně o spásu lidské duše, o to v životě zcela nejdůležitější, takže vše ostatní muselo jít stranou. Autor potřeboval získat čtenáře pro svou ideu a ty, kdo jsou již získáni, utvrdit a dále poučit, důraz tedy byl zejména na agitační a naučnou funkci literatury. Dominuje próza a mezi jejími útvary zejména traktát (pojednání, odborné či popularizační) a kázání či celé jejich sbírky, postily, v menší míře pak hádání (poloučené disputatione) a dějepisická tvorba (nacházíme se ve výjimečné, přelomové době, je tedy potřeba ji zaznamenat).

Velký rozmach zažívá používání češtiny: pokud totiž chtěl autor přivést na svou stranu lid, musel psát jeho jazykem. Pochopitelně i vůbec gramotných, byť bez univerzitního vzdělání, a tedy znalosti latiny, bylo jen poskrovnu, okruh oslovených se mohl ale výrazně rozšířit předčítáním. Čeština tak na úkor latiny pronikala do nových oblastí, zejména teologické. Potřeba srozumitelnosti vedla také k určitému zlidovění literatury: autor nemohl používat složité metafory, symboliku či odkazy na antiku, protože pro nedostatečně vzdělané čtenáře a posluchače by to bylo jen matoucí.

Autor

V takové době vyrůstá a později i tvoří Petr zvaný Chelčický. O jeho životě není známo téměř nic určitého. Většina odborníků jej ztotožňuje s nižším šlechticem Petrem Záhorkou ze Záhorčí u Chelčic, ale i o něm se listinných dokladů dochovalo jen poskrovnu. Předpokládá se, že se narodil okolo roku 1380, takže po vypuknutí revoluce, ze kdy teprve pocházejí jeho první dnes známá díla včetně traktátu O trojím lidu, by mu bylo přes čtyřicet let. Z poznámek a narážek v Chelčického tvorbě je zřejmé, že už předtím byl ve styku s pražskými mistry včetně Jana Husa, od nichž znal i dílo Johna Wycliffa a jimiž byl i bez univerzitního vzdělání v diskusích vnímán jako rovnocenný partner. Dobře také znal spisy Tomáše Štítného, kterého si dle Holinky velmi vážil a měl jej za svého učitele, třebaže to nejpodstatnější z jeho názorů brzy zamítl.

Zejména v Petrově kraji, v jižních Čechách, vyústilo očekávání Konce v masové pouti na „hory“. Chelčický se těchto poutí téměř jistě účastnil a je pravděpodobné, že desetitisícové zástupy lidí odhodlaných k poslušnosti zákona Božího a uvědomujících si prvokřesťanskou sounáležitost na něj silně zapůsobily. O to větší pak muselo být jeho zklamání, když po založení Tábora poté, co na začátek roku 1420 předpovídaný konec světa nepřišel, přijali jeho obyvatelé myšlenku připravovat podmínky pro příchod Božího království ozbrojeným bojem proti nepřátelům Pravdy, vnějším i vnitřním.

Dílo

Traktát zvaný „O trojím lidu“ se dochoval pouze v jednom rukopise, v kodexu metropolitní kapituly pražské. Většinou v jediném opisu, místy ve dvou či třech máme dnes k dispozici celé Chelčického dílo, což lze mít za doklad jeho nevelké rozšířenosti oproti dílům jeho současníků zachovaným někdy i v deseti a více exemplářích. Kapitulní rukopis je podle závěrečné poznámky písaře opisem ze začátku 16. století podle opisu z roku 1478. Předpokládá se, že originál vznikl koncem první poloviny 20. let 15. století.

Stejně jako všechny Petrovy práce je i tento traktát psán česky, Chelčický podle vlastních slov ani neuměl dostatečně latinsky. Jeho dílo je tak součástí procesu počesťování náboženské literatury, v tom ale navazuje na Štítného, Husa či Jakoubka,

kterí také psali o teologických otázkách česky. Je ovšem první v jiné věci, z pohledu předhusitské doby naprosto neslýchané: svůj spis adresuje knězi, podle Boubína tábora Markoltovi ze Zbraslavic. Laik bez formálního vzdělání tedy bez jakýchkoli rozpaků poučuje kněze o víře.

Obsah

Ústředním tématem traktátu je argumentace proti dělení „údu těla Kristova“, církevní obce (a tedy společnosti, která se chce považovat za křesťanskou) na tři stavy, kněžský, panský a poddaný, přičemž se Chelčický zaměřuje zejména na druhý stav, světskou moc. Vychází z přesvědčení, že nerovnost, panování jedněch křesťanů nad jinými stejně jako jakékoli násilí jsou nebiblické, a proto mezi křesťany nepřípustné.

Analýza Moci

Podle Boubína je Petr Chelčický první v novodobých evropských dějinách, kdo dokáže abstrahovat od jednotlivých nositelů moci a dívat se na ni zcela obecně: moc je pro něj souhrn všech forem a funkcí světské vlády jedněch nad druhými. Je založena na zastrahování a násilí, kterými vynucuje řád, trestá a rozhoduje spory [74b, 77b]. Nemůže ani jednat mírně a nenásilně, protože by ji nikdo nerespektoval [76b, 95b], proto také ji nejlépe vykonávají lidé nemilosrdní, vzdálení dobru a pokoji [77a] a naopak svými nectnostmi spíše podobní ovládaným, kteří od zlého upouštějí jen ze strachu z trestu [78a]. A zejména, moc je motivována svým vlastním prospěchem, kvůli němuž chce v lidu udržovat co nejlepší pořádek, že neváhá stíhat provinění i proti těm nejmenším, protože i z každého z nich chce mít užitek [78ab, 81a, 86a].

Chelčický souhlasí, že tato moc je od Boha, aby byl na světě zachován řád a bezpráví bylo potlačováno, k čemuž také její výkon skutečně vede [78a]. Bůh ji ale ustanovil pro pohany, kteří Boží zákon neznají (nebo znát nechtějí [90a]), aby i oni mohli žít v pokoji [74b, 77a], zatímco svůj vyvolený národ chtěl spravovat přímo. Jeho vládou ale Izraelité nakonec pohrdli a vymohli si krále [75a, 86b], který by byl pověřen vymáháním Zákona a trestáním hříchů smrtí či dle „oko za oko, zub za zub“ [75b].

Kristus, poslaný Bohem, aby spravoval „izraelský“ lid [78b], ale naproti tomu přináší milost, osvo-

bozuje od zákona smrti a místo trestu za hříchy volá člověka k pokání [75b, 89a]. Kdo přijme Kristův zákon, přeje a činí ostatním jen dobré [79a, 90a]. A zejména, je motivován láskou k Bohu a bližnímu, nemusí být tedy k svému jednání nucen [86a]. To je ovšem naprostý protiklad moci (byť faktický výsledek, respektování řádu lidmi, může být týž), moc nejedná vírou a víra moci nepotřebuje [80a], takže je zcela lživé učení, že moc je v souladu s Kristovým zákonem a má být přítomna v Božím lidu [83b].

Nenásilí a ochota k utrpení

Největší a nejdůležitější boj celých lidských dějin nebyl vybojován mečem, ale zvítězilo utrpení a pokora [84a]. A tímto příkladem Krista, který sám násilí nepoužívá a ani druhé k němu nevede, se řídí ti, kdo ho chtějí skutečně následovat: nejenže prokazují dobro svým bližním, ale jsou i hotovi snést bez žaloby či msty křivdu a bezpráví [79a, 90a].

Šíření či obrana pravd Božích mečem jsou tak pro Petra nepřijatelné už z principu. I kdyby ale použití síly bylo přípustné, stejně by v těchto případech nemohlo fungovat, protože ke Kristu nelze nikoho přivést násilím [81a], skutečná poslušnost Kristova řádu se nerodí v srdci otroka, ale v srdci dítěte Božího [79b, 80b]. A myšlenka, že by snad moc měla chránit kněze Kristova v jeho službě, je už zcela absurdní: jak bude moci následovat Krista v trpělivosti, jak naplní výzvu k „nastavení druhé tváře“, pokud mu moc svou ochranou nedovolí projít protivenstvím [88a]?

Rovnost údů pravého těla Kristova

Představu o trojím lidu Chelčický odmítá i pro nerovnost, kterou takové dělení implikuje, ale kterou vidí jako zcela nebiblickou, ať už by se měla týkat významu jednotlivých částí, nebo jejich vzájemného postavení ve společnosti.

Podle příměru svatého Pavla se sice jednotlivým údům církve, duchovního těla Kristova, dostává různých darů Ducha, o žádném z nich ale nelze myslet, že by snad (a tím spíše ne jeho nositel) byl hodnotnější než jiné [92a]. Naopak, podobně jako ve fyzickém těle, si údů svými dary a schopnostmi navzájem slouží a radost či utrpení jednoho z nich je radostí či utrpením pro všechny [94a, 96a]. A sám Kristus nabádal své učedníky, aby se nevyvyšovali jeden nad druhého jako pohané, ale chce-li někdo

z nich být největší, aby se stal nejmenším ve službě ostatním [96ab].

Stejně tak není možné tvrdit, že by některé údy měly pracovat na jiné, aniž by tyto také přiložily ruku k dílu. Vždyť už apoštolové šli příkladem a ne nechali se při hlásání evangelia živit prvokřesťanskými obcemi, ale sami se postarali o svůj chléb, aby žádnému nepřitížili [100b, 101b]. Údajné tělo Kristovo tvořené trojím lidem je ovšem v naprostém protikladu k příkladu rané církve, jak Chelčický na několika místech emotivně dokládá odíráním prostého lidu pány a kněžími [94b, 96a, 99ab].

Původ falešného učení

Zdrojem všeho bludu o trojím lidu je v Petrových očích spojení církve s mocí. K němu došlo Konstantinovou donací, ediktem, jímž měl (později se prokázalo, že jde o padělek) císař po přijetí víry pro sebe i pro stát zaručit papeži Sylvestru a jeho nástupcům nadvládu nad říší, z čehož (také) pak papežství odvozovalo nárok na světské panování. Propojením světa víry a světa moci a bohatství, které od sebe měly být nesmírně vzdáleny [83b], vstoupil do církve Antikrist a mohl v ní volně šířit svůj jed [82ab], zkazit kněze majetky a mocí, aby tito pak toužili po dalších, a přijímali tak do církve i největší nepoctivce, jen když přinesou dostatek darů [83a]. A aby se toto hříšné spojení kněží, teď už synů Nevěstky [98b], a moci ospravedlnilo a aby se jedni mohli stavět nad druhé a odírat je, byl lid rozdělen na tři strany a tyto prohlášeny za tělo Kristovo [83b, 100a].

Třebaže to Chelčický neříká explicitně, zřetelně považuje úpadek za tak hluboký, panství Antikristovo v církvi i ve světě tak zakořeněné, že náprava není možná. Nebo snad lépe: otázka nápravy v tomto případě ani nedává dobrý smysl, jako je zbytečné chtít opravovat dům, který stojí na zcela špatných základech, jediná možnost je postavit jej znovu. A jestli to bude na stejném místě, tedy jej „opravíme“, nebo jestli jej opustíme a nový postavíme někde úplně jinde, to je už vzhledem k rozsahu a radikalitě potřebných změn docela lhostejné. Chelčický totiž kromě společenského zřízení a lidských zákonů zavrhuje i obchod [102a] a město [102b]. Domyšleno do důsledků jako jediné přijatelná zůstává malá, zemědělská, soběstačná obec, a jde tedy vlastně o odmítnutí sociálního a kulturního vývoje posledních přinejmenším 1100 let.

Pouze Písmo a Kristus

Příznačný je Petrův vyhraněný biblicismus. Vše měří novozákonní zvěstí, neuznává církevní tradici, praxi prvotní církve hledá jen v tom, co je doloženo přímo v Písmu. Dokonce pro něj téměř neexistují ani Otcové prvních staletí, čímž se výrazně odlišuje od mnoha svých současníků: například Hus se o spisy nejstarší církve ve svých pracích opírá zcela běžně a hojně je cituje, Chelčický zde argumentuje výhradně Biblií a i později v celé rozsáhlé *Postile* některého z Otců zmíní jen pětkrát.

Důvodem může být Chelčického menší obeznamenost s jejich díly způsobená jeho nedostatečnou znalostí latiny, ještě spíše je to ale jeho nedůvěra k čemukoli mimo Boží zákon. Právě citáty Otců totiž například pražští mistři odůvodňovali, že křesťan smí víru bránit i mečem, když ale měl po vypuknutí revolučního násilí Jakoubek ze Stříbra Petrovi ukázat, kde je něco takového povoleno, či dokonce doporučeno v Novém zákoně, nevěděl.

Dokladem výrazné orientace na Nový zákon je kristocentrismus traktátu. Kristovo jméno je jednak zmiňováno neobvykle často, jednak snad řádově častěji než Bůh Otec či Duch svatý. Zčásti je to způsobeno tématem díla, kterým je podoba „těla Kristova“. Kromě toho je ale pravá církev církví Kristovou, ta pravá víra vírou Kristovou, učení, zákon, právo, vůle a řád jsou připisovány Kristu mnohem častěji než Bohu. Dokonce je Kristus označen za toho, kdo (dnes) posílá kněze kázat [80b]. I tímto se Chelčický odlišuje přinejmenším od Husa.

Skutečně „proti všem“

Naprostá většina Chelčického současníků považovala společenské zřízení za ustanovené od Boha a církev za reformovatelnou. Hus například věří, že sice církev je zřetelně napadena Antikristem a že tato nákaza je velmi vážná, že však její náprava je ještě možná, třebaže boj bude tvrdý, bude vyžadovat velké oběti a téměř jistě i mučednictví. Většina jeho následovníků chce zůstat s římskou církví v jednom svazku a dosáhnout v rámci ní nějaké autonomie (když už se tedy export reform nezdařil), opustit církev by pro ně byla poslední alternativa, pokud vůbec. Žádný z významnějších proudů také nepochybuje stavovskou společnost, která podle svého nejdůkladnějšího obhájce Štítného sice zjevně potřebuje mnoha oprav, ale zá-

klad má dobrý, od samého Boha položený. O oprávněnosti násilí v boji za či o víru sice jsou pochyby a diskuse, reálný výsledek je ovšem všeobecně známý a vír občanské války bude všechny strany strhávat i k horším věcem, než je jen prosté zabití.

Petr Chelčický se tak svou představou pravé obce Kristovy nestaví jen proti předrevoluční společnosti a nauce římské církve, ale také proti všem husitským proudům, dokonce včetně táborů, kteří poměrně rychle opustili původní ideály nenásilí a společenské i ekonomické rovnosti. Přichází s propracovaným, radikálně odlišným pohledem na věci, které všem ostatním připadají natolik samozřejmé, že by je snad ani nenapadlo je zpochybňovat. Pochopitelně, povstat a prohlásit všechny ostatní za zbloudilce není problém pro kdekterého blázna. Chelčický ovšem blázen zřetelně není, takže jeho vzepětí ducha nezbytné k rozpoznání prohnulosti naprostých základů společnosti a odvaha k jejich zavržení ve chvíli, kdy jsou na nich všichni ostatní ochotni stavět, jsou o to úctyhodnější.

Forma

Spis je tradičně označován jako traktát, Petrův ovšem poukazuje na skutečnost, že tohoto označení se tehdy užívalo spíše pro vymezení rozsahu, konkrétně mezi kapitolou a knihou, a nikoli žánru, kterým by měly Petrovy „řeči“, jak je ostatně sám označoval, nejbližší k esejím.

Struktura

Dílo má formu dopisu, adresáta autor oslovuje zejména na první straně, několikrát pak ještě i dále v textu, kde je už ovšem oslovení použito jen k uvedení možné námitky, například „Ale snad díš, . . .“ [80a, 95a], kdy Chelčický tyto předpokládané protiargumenty jeden po druhém vyvrací. Nečiní tak ale podle nějakého řádu, velmi zhruba lze říct, že postupně rozebírá podstatu moci, nutnost nenásilí a ochoty k utrpení a konečně novozákonní požadavek rovnosti lidí co do vzájemné úcty i před prací nutnou k obživě. Naznačené větší významové celky (rukopis ostatně postrádá i přes svou délku jakékoli explicitní dělení, i členění na odstavce je až prací editorů) se ale jednak do jisté míry vzájemně prolínají, jednak obsahují i menší, nesouvisející myšlenkové odskoky k jiným tématům. Tak je například

část o nenásilí a utrpení přerušena výkladem o Antikristovi a vltí jeho jedu do církve [81b–84a] a exegezí (dle Holinky originální a zřejmě zcela původní) Ř 13,1–2 [84b–85b].

Tímto se Chelčický značně odlišuje od prací svých univerzitně vzdělaných současníků. Například Husovy práce jsou výrazně uspořádanější, přehlednější, výklad má vysledovatelný, zřetelný postup, problém je často rozdělen na několik částí, toto rozdělení případně i vysvětleno čtenáři (Dcerka, O šesti bludech), přičemž rozborů těchto částí pak mají jednotnou strukturu (O šesti bludech, O sedmi smrtelných hříších, O svatokupectví), někdy je dokonce propojují tytéž jazykové obraty (Dcerka). Hus také vždy svůj spis nějak uzavírá, zpravidla kratičkým odstavcem, modlitbou, či alespoň závěrečným „Amen“. Konec Petrova díla naproti tomu působí téměř useknutě (nelze ovšem vyloučit, že dochovaný opis není úplný).

Chaos, nebo umění?

Jak jednotlivé argumenty, tak i důsledky z nich vyvozované se v textu často několikrát opakují. Není to ale tak, že by Chelčický například od různých biblických citátů docházel pokaždé ke stejným závěrům, spíš dává tutéž myšlenku vždy do dalších souvislostí. Takové opakování může mít svou funkci: pokud totiž mluví o věcech zcela nových, je pravděpodobné, že nebudou pro čtenáře úplně snadno srozumitelné a pochopitelné, případně i přijatelné. Řekne-li tedy autor to stejné několikrát, vždy trochu jinak, z trochu jiného úhlu, výrazně to zmenší riziko špatného výkladu, neporozumění, které by hrozilo, kdyby danou myšlenku řekl jen jednou. Na druhou stranu to, zejména v Petrově provedení, čtenáři výrazně ztěžuje orientaci v autorově výkladu, totiž které argumenty k sobě nějakým způsobem patří a navzájem se podporují, takže je pro něj pak obtížnější utvořit si ucelený obraz.

Například Eduard Petřů ale přesto odmítá tradiční představu o chaotičnosti stylu Chelčického, která je prý následkem neuváženého srovnávání s lineární metodou scholastického myšlení, kdy na sebe jednotlivé kroky navazují a jsou nezaměnitelné, zatímco Petřův myšlenkový postup podle něj nejlépe vystihuje obraz kruhu navzájem volněji provázaných a snáze zaměnitelných argumentů. Petřů tímto dokonce dokládá, že se Chelčický pohybuje na pomezí myšlení odborného a uměleckého.

Možná právě traktát O trojím lidu ukazuje, že něco takového je ze strany Chelčického přinejmenším nezáměrné, pokud vůbec doložitelné. Zejména v druhé půli díla totiž nerozlišuje, kdy argumentuje proti bibličnosti tehdejšího ideálu lidského chování a poměrů ve společnosti a kdy poukazuje na nenaplnění stávajícího ideálu špatnými lidmi [např. 93a, 96a, 102ab], které ovšem o ideálu samém nic nevypovídá, protože umožňuje odpověď, již sám v jiném kontextu [95a] zmiňuje a vyvrací: „To jest proto, že nemají poznání, ale když by naučeni byli, . . .“ Zbytečně tedy směšuje cenný a originální výklad o žádoucím uspořádání světa s kritikou zjevných zlořádů, ovšem existence zla nevypovídá mnoho o tom, jakou cestou je třeba jít k dobru. Svou argumentaci proti učení o trojím lidu, v níž je hlavní těžiště díla, tak vlastně jen rozměňuje a oslabuje – a je obtížné v tom spíše než chaos vidět umění.

Použitá literatura

- Boubín, J. *Petr Chelčický*. Praha: Vyšehrad, 2005.
- Čornej, P. a kol. *Dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 1992.
- Holeček, F. *Hus a problém Antikrista* [online]. 20. 7. 2002 [cit. 16. února 2007]. Dostupné na: <<http://www.volny.cz/kvpzr/Hus.htm>>.
- Holinka, R. *Traktáty Petra Chelčického*. Praha: Melantrich, 1940.
- Hus, J. *Vybrané spisy*. Jilemnice: Neubert, *nedatováno*.
- Chelčický, P. *Ze sítě víry: o rotách, o každé zvláště*. Ed. E. Petřů. Praha: Československý spisovatel, 1990.
- Míka, A. *Petr Chelčický*. Praha: Svobodné slovo, 1963.
- Vlček, J. *Dějiny české literatury*. Praha: Mazáč, 1940.

Čísla v hranatých závorkách jsou podle stránkování dochovaného opisu, jak je reprodukováno v edici Rudolfa Holinky. Necitoval jsem jednak pro úsporu místa, jednak pro zachování kompaktnosti textu, zejména ale by mi to připadalo jako svým způsobem vytrhávání z kontextu.

Nevyznačoval jsem, co je odkud převzato, zejména proto, že taková práce z principu nemůže nebýt kompilační, takže by bylo nefér tvářit se, že vůbec něco podstatného můžu mít z vlastní hlavy, a to zvláště poté, co si o díle přečtu několik cizích prací, a nutně je tak už jimi ovlivněno mé vnímání. Pokud nicméně něco přebírám jen z jednoho zdroje, jeho autora zmiňuji, u kompilace z více pramenů mi přišlo zbytečné některý z nich vypíchnout.